

Paradigma

Paradigma (z řeckého παράδειγμα *parádeigma* = vzor, příklad, [model](#)) je určitý vzor [vztahů](#) či [vzorec myšlení](#).

Paradigma ve vědě

Ve vědecké sféře znamená paradigma zásadní pojetí určité disciplíny, které je považováno za vzorové a je sdíleno většinou vědců a výzkumníků v určité historické etapě. Paradigma vymezuje to, co má být zkoumáno, s jakými přístupy, jakými metodami, podle jakých pravidel a konvencí. Paradigmata ve vědě jsou dočasná a jejich změna obvykle probíhá radikálním obratem, tzv. vědeckou revolucí. Pojem vědecká revoluce zavedl [T. S. Kuhn](#).

Podle široce přijímané koncepce [T. S. Kuhna](#) je paradigma souhrn základních domněnek, předpokladů, představ dané skupiny vědců. Ke každému paradigmatu patří i metodická pravidla řešení, intuitivní postoje a hodnocení problémů. Proměna vědeckého paradigmatu se děje zvraty – tzv. [vědeckými revolucemi](#).

Ke zvratům dochází po určité době tak, že se dosavadní paradigma vyčerpá. Nastává období, kdy již nevyhovuje při řešení některých otázek ve vědě – tyto nevyhovující odpovědi Kuhn označuje jako anomálie. Nahromadí-li se mnoho anomálií, dochází k hledání nového paradigmatu. Po dokončení tohoto procesu znovu nastává období tzv. normální vědy.

V Kuhnově teorii nové paradigma sice vítězí v konkurenci s několika dalšími, ale tato paradigmata jsou navzájem *nesouměřitelná*. Podávají totiž tak rozdílný pohled na svět, že není možné hodnotit jedno na základě druhého. Přijetí nového paradigmatu znamená revoluci ve vidění světa. To je dáno tím, že paradigma tvoří předpoklad samotného vnímání a je jakousi platformou na jejímž základě vnímáme svět jistým způsobem. Paradigma je obdobou [Popperova](#) termínu **předběžné vědění** nebo [Foucaultova](#) termínu **epistémé**.

Např. v oblasti [pedagogiky](#) a [andragogiky](#) dochází v současnosti ke změně paradigmatu v tom, že vzdělávání mládeže a dospělých se orientuje na vytváření [kompetencí](#).

Další definice a významy

- U [Platóna](#) idea jako neměnný a dokonalý vzor, na němž se stvořené (smysly vnímatelné) věci podílejí (mají na něm účast).
- **[Mluvnický vzor](#)**, soubor flektivních tvarů slov určitého typu.
- Abstraktivní systémová třída jazykových jednotek libovolné jazykové roviny (např. morfologické, syntaktické, sémantické) vymezená na základě paradigmatických vztahů (zvl. asociace), tj. jejich podobnosti a vzájemné nahraditelnosti. Paradigmatické vztahy jsou protějškem syntaktických vztahů (tj. vztahů mezi jazykovými jednotkami v textu).

- PARADIGMATICKÉ VZTAHY a SYNTAGMATICKÉ VZTAHY lexikálních jednotek:

Paradigmatický vztah je takový, který je:

- a) nezávislý na větném kontextu,
- b) kde lze místo jedné lexikální jednotky použít jednotku jinou,
- c) kromě synonymických lexikálních jednotek se tyto ale v konkrétním textu navzájem vylučují. Tj. například barvy: červený svetr x oranžový svetr - libovolná záměna není možná. Mezi paradigmatické vztahy patří *synonymie*, *hyponymie* a *hyperonymie*, *opozitnost*.

Syntagmatický vztah je takový, který je:

- a) závislý na větném kontextu,
- b) kde lze jednotky spojovat (řadit za sebe).

Tato spojení jsou nazývána syntagma. Jedná se například o spojení: koupit svetr, vyprat svetr, černý svetr. Patří k nim *polysémie* a *homonymie*.

- Programovací paradigma, výchozí imaginární schematizace úloh, soubor náhledů na obor informační/výpočetní problematiky; soubor přístupů k řešení specifických úloh daného oboru; soustava pravidel, standardů a požadavků na programovací jazyky; jednotlivá paradigma mohou zřetelně ulehčit práci v rámci svého určení a komplikovat nebo úplně odsunout 'neohniskové' úlohy do zcela 'nekompatibilních' dimenzí (tak, že např. určité jazyky nelze použít k výpočtům nebo jiné k interakci s uživatelem).

Pojem paradigma

Význam:

- (kniž. a odb.) **příklad, vzor**: (v teorii o vědách) souhrn všech pojetí vědní disciplíny v určitém časovém úseku
- (lingv.) soubor tvarů ohebného slova vyjadřující systém jeho mluvnických kategorií, mluvnický vzor
- (ekon.) soubor předpokladů, na kterých je vybudována ekonomická teorie
- (ekon.) způsob pohledu na hospodářské jevy z pozic ucelené teorie
- (odb.) soubor předpokladů, konceptů, hodnot, pravidel a praktik sdílených určitou komunitou (zejm. vědeckou), prostřednictvím kterého daná komunita pohlíží na skutečnost a interpretuje ji

Paradigma

Paradigma všeobecně znamená příklad, vzor, model nebo schéma. Toto slovo se užívá v řadě oblastí v dále specializovaných významech. Ve filozofii vědy je to soubor relevantních příkladů a modelů řešení přijímaný v určitém období skupinou vědců. V lingvistice se jedná o soubor tvarů ohebného slova.

Vědecké paradigma

Do oblasti bádání o vědě zavedl pojem paradigma [Thomas Samuel Kuhn](#) svou vlivnou prací *Struktura vědeckých revolucí* vydanou v roce 1962. Podle Kuhna [pozitivistický verifikacionismus](#) ani Popperův [falzifikacionismus](#) neodpovídají historickému vývoji vědy (Fajkus 2005, 119). Nahrazuje je konceptem vědeckých revolucí, při kterých dochází ke střídání paradigmatu. Při své reflexi vědy toto paradigma popisuje různými způsoby. Zaprvé paradigma implicitně vymezuje legitimní problémy a metody výzkumného pole (Kuhn 1997, 23). Dále je paradigma pojímáno jako zvláštní tradice vědeckého výzkumu, kupříkladu aristotelská nebo newtonská dynamika (Kuhn 1997, 23–24). V neposlední řadě se tento termín vztahuje i na celkovou konstelaci víry, hodnot, technik atd., kterou členové daného společenství sdílejí (Kuhn 1997, 174). Podle Kuhnem uváděných příkladů se ukazuje, že paradigma se netýká celku vědy, ale jednotlivých disciplín.

Paradigmatický vývoj vědy

Paradigma v Kuhnově pojetí úzce souvisí s termínem normální věda a s vývojem vědy jako takovým. Věda ve svých dějinách cyklicky střídá několik stádií: od přijetí paradigmatu přes fázi normální vědy k vědecké revoluci a nahrazení dosavadního paradigmatu novým. Když se konstituuje vědní obor, nemusí v něm být paradigma ještě obsaženo. V takové situaci se mluví o předparadigmatickém období, kdy se všechna získávaná fakta jeví stejně důležitá. To dává vzniknout školám, které na základě vlastních přesvědčení a předsudků upřednostňují určitý výsek z velkého množství často náhodně pozorovaných dat. Ze soutěže idejí vzejde jedna škola, jež prosadí svou teorii jako příští paradigma (Kuhn 1997, 28, 29, 31).

Po obecném přijetí paradigmatu vzniká jeho prostřednictvím normální věda, v jejímž rámci vědci rozpracovávají otázky vyplývající z paradigmatu. „Žádný vědec se za normálních okolností nesnaží vymyslet novou teorii a naopak vědci jsou netolerantní vůči teoriím, které druzí vymýšlejí. Namísto toho směřuje výzkum v normální vědě k podrobnějšímu členění těch jevů a teorií, které paradigma již poskytuje.“ (Kuhn 1997, 36). Normální věda je kumulativní, ale nerozvíjí další nové teorie. Zato se jedná o specializovaný a profesionalizovaný výzkum s vysokou přesností a intenzitou (Špelda 2009, 143).

Pokud je normální věda ve svém snažení úspěšná, nenachází nové nevysvětlitelné jevy. K těm ovšem čas od času dochází. Kuhn je nazývá anomáliemi. „Objevy začínají tak, že si vědci uvědomí nějakou anomálii, to jest poznají, že příroda nějak porušila očekávané výsledky, jež plynou z paradigmatu, které v normální vědě vládne.“ (Kuhn 1997, 62–63). Anomálie jsou zpočátku úspěšně vyrovnávány úpravami teorií. Když se však již začnou svým vysokým množstvím vymykat tradičnímu vysvětlení jevů, vyvolají vědeckou revoluci. Anomálie, které nelze vysvětlit v rámci stávajícího paradigmatu, tedy mohou vyvolat jeho opuštění. Nemůže být ovšem odmítnut bez náhrady za jiné paradigma, protože potom by byla popřena sama vědeckost. Nové paradigma samozřejmě musí zahrnovat vysvětlení jevů v minulém paradigmatu označovaných za anomálie. Proces nahrazení paradigmatu jiným se nekoná na

základě empirické evidence, ale roli v něm sehrávají sociální vlivy ve vědecké obci. Nové paradigma by mělo kromě řešení starých otázek nabízet i perspektivu předvídání úplně nových jevů. Kupříkladu Einsteinova teorie relativity byla potvrzena jednak díky vysvětlení anomálie pohybu perihélia Merkuru, jednak pomocí předpovědi ohybu světla.

Přestože nové paradigma často používá pojmy i postupy staršího, interpretuje je v novém smyslu a souvislostech. Paradigmata jsou mezi sebou nesouměřitelná, proto po přijetí nového paradigmatu vzniká radikálně nové poznání (Fajkus 2005, 124).

Paradigma v lingvistice

Paradigma je „systémová třída (množina) prvků libovolné roviny, založená na jejich společném rysu, jejíž členy mohou být v textu vzájemně substituovatelné (...); flektivní vzor pro určitý podtyp slov“ (Lotko 2003, 85). Pro paradigma je charakteristická společná funkce jeho prvků a často široký kategoriální význam. Příkladem může být paradigma barev. Předmět je např. buď zelený, nebo modrý a mluvčí vybírá podle společné funkce barev jednu z nich. Princip vzájemné substituce znamená, že při nahrazení jednoho prvku paradigmatu jiným plní ten obecně tutéž funkci. Mění se samozřejmě konkrétní význam jazykové promluvy (Čermák 2010, 250). Existují různě rozsáhlá paradigmata. Mohou být buď uzavřená, nebo otevřená. Uzavřené paradigma nemůže zvětšovat počet svých členů (např. osobní zájmena), naproti tomu otevřené ho zvětšuje, i když se to může dít pomocí metafor (Čermák 2010, 251).

Paradigmatické vztahy

[Ferdinand de Saussure](#) poukázal na to, že jazyk je strukturovaný systém a že v něm můžeme pozorovat dva typy vztahů. Jsou to vztahy [syntagmatické](#) a asociativní (paradigmatické) (Saussure 1996, 152–156). Hodnota jazykového znaku vyplývá jednak z horizontálních syntagmatických vztahů k ostatním částem promluvy, jednak z vertikálních paradigmatických vztahů k jiným jazykovým znakům, které by ho mohly nahradit (Černý 1996, 137). Do skupiny paradigmatických vztahů patří [synonymie](#), [homonymie](#), [opozitnost](#), [hyponymie](#) a [hyperonymie](#).

Bibliografie

- Čermák, František. 2010. *Lexikon a sémantika*. 1st ed. Praha: NLN.
- Černý, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. 1. vyd. Olomouc: Votobia.
- Černý Jiří a Jan Holeš. 2004. *Sémiotika*. 1. vyd. Praha: Portál.
- Fajkus, Břetislav. 2005. *Filosofie a metodologie vědy: Vývoj, současnost a perspektivy*. 1. vyd. Praha: Academia.
- Kuhn, Thomas Samuel. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. 1. vyd. Praha: Oikymenh.
- Lotko, Edvard. 2003. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 3. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Saussure, Ferdinand de. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. 2. vyd. Praha: Academia.
- Špelda, Daniel. 2009. *Proměny historiografie vědy*. 1. vyd. Praha: Filosofia.

Paradigma

výslovnost

- [IPA](#): [paradɪɡma]
- [paradigma?](#) • [info](#)

dělení

- pa-ra-dig-ma

etymologie

- z řeckého [παράδειγμα](#)

podstatné jméno

- *rod střední*

skloňování

Substantivum	singulár	plurál
nominativ	paradigma	paradigmata
genitiv	paradigmatu	paradigmat
dativ	paradigmatu	paradigmatům
akuzativ	paradigma	paradigmata
vokativ	paradigma	paradigmata
lokál	paradigmatu	paradigmatech
instrumentál	paradigmatem paradigmaty	

Význam

1. [příklad](#), [model](#), [vzor](#)^[1]
  - Viděl jsem již hezkou řadu lidí, kteří samovraždou chtěli si učiniti konec životu, kteří však z neznalosti pravého počínání pouze více méně nebezpečně se poranili. A samovrah může tuším platit za paradigma člověka zdravím opovrhujícího.^[2]

- Paradigma takové situace existuje v australském Perthu. Aby se tamější nemocnice ochránily před multirezistentními stafylokoky, jsou napřed všichni noví pacienti uloženi na izolační oddělení.^[3]
- 2. [myšlenkový rámec](#); [souhrn základních myšlenek a předpokladů](#)
  - Za čtvrté se v něm uplatňuje nové společenské a kulturní paradigma, tzn. je založeno na převážně občanském a civilním přístupu ve věcech náboženských, a jde tudíž o náboženství laické, nikoliv teologicky zdůvodněné.^[4]
- 3. [vědecké paradigma](#) (2)
  - Věda ve svých dějinách cyklicky střídá několik stádií: od přijetí paradigmatu přes fázi normální vědy k vědecké revoluci a nahrazení dosavadního paradigmatu novým.^[5]
  - Když se konstituuje vědní obor, nemusí v něm být paradigma ještě obsaženo. V takové situaci se mluví o předparadigmatickém období, kdy se všechna získávaná fakta jeví stejně důležitá.^[5]
- 4. (v jazykovědě) [množina](#) (resp. [systémová třída](#)) [v textu vzájemně substituovatelných prvků se společnými rysy](#)^[5]
  - Pro paradigma je charakteristická společná funkce jeho prvků a často široký kategoriální význam. Příkladem může být paradigma barev. Předmět je např. buď zelený, nebo modrý a mluvčí vybírá podle společné funkce barev jednu z nich.^[5]
- 5. (v jazykovědě) [vzor](#), [např. pro skloňování nebo časování](#)

překlady

1. —
2. *souhrn základních myšlenek*
  - angličtina: [paradigm](#)
  - francouzština: [paradigme](#) m
  - italština: [paradigma](#) m
3. —

Výraz paradigma

Slovo:

paradigma

Synonyma:

- [vzor](#)
- [příklad](#)